

ta neki: Ne félj, drágám mindig így lesz ez, gyere, menjünk a paphoz. Pap pedig volt ott bőven. Palástja a hátán volt, az esketéshez szükséges viaszgyertyát, koszorút (krisznyik), a kántor mindig kéznél tartotta. Sátorban, vagy a szekér mellett történt meg a szertartás, de ha ez nem volt, az Isten szabad ege alatt. Felhangzott a „Damne milustene”, összeadták a fiatalokat. A pópa zsebre vágta a stólapénzt, húzott egyet a feléje nyújtott rozsolósos üvegből, a süteményből fogyasztott az új pár szerencséjére, és ment tovább, mert szüksége volt rá máshol is.

Nem minden mulatozásból és táncolásból lett a helyszínen férjhez menés. Volt, amikor csak társalgásba elegyedtek a fiatalok. Szóba jöttek az otthoni dolgok, a família, ingó és ingatlan vagyon, és ha megegyeztek, a leány atyja és a vőlegény paroláztak, kézfogót tartottak. A vásár utáni legközelebbi alkalommal a legény otthonában is felkereste a leányt és házasság lett a gajnai vásár vége.

A gajnai mór leányvásárnak a távolabbi vidékekről is többször voltak látogatói. Az elragadó kiállítás nyújtó Gajna hegycsúcsra I. Ferenc József, mint fiatal császár is ellátogatott, az 1852. évi erdélyi körútja alkalmából. Ennek a látogatásnak az emlékére a legkiemelkedőbb csúcsra gránitból, latin feliratos emlékoszlopot emeltek. Ezt később lerombolták és 1918 után Ferdinánd király emlékműve került a helyére. Ezt is hasonló sors érte. Ma egy díszesen faragott kereszt „Avram Janku, a mócok vezére” emléket örökíti meg. Maradandóbb emléket hagyott hátra a fejedelmi látogatás a havasi lakosság emlékezetében. Büszkén beszélnek az egyszerű emberek, hogy „Járt ám itt a király is, sárga paripáján lovagolt végig sok fényes úr kíséretében a mi havasunkon.” Elmondják, hogy még a bálmost (tejfölben főtt kukorica-liszt) is megízlelte s aranyakkal jutalmazta meg azt az alsóvidrai öregasszonyt, aki főzte.

1864-ben a görögkeleti román püspökséget törvényesen függetlenítették a szerb egyháztól. Főállították az aradi és karánsebesi püspökséget. A módosított egyházi törvények következtében megszűntek a Gajna fennsíkon a házasságkötések, de a népünnepély jellege megmaradt. A lányok legszebb kelengyéiket ezután is magukkal vitték, de nem hozományképpen, hanem csak mutatóba. A múlt század végére az ünnepek is elmaradtak, közönséges vásárrá alakult az összejövetel, és ezt ekkor is leányvásárnak emlegették.

Ma már nem szokott zajos lenni az egykori leányvásárok színhelye a Gajna fennsíkján. Csak nagyritkán járnak itt a Bihar hegységet felkereső turisták és kirándulók. A legelésző állatok a leányvásárok idején elnevezett Táncos dűlőúton mennek fel a fennsíkra.

Leányvásár elnevezésű folklór rendezvényeket ma is tartanak Hunyad megye különböző településein a művelődési házakban, abban az időben, amikor a régmúlt leányvásárait tartották a fennsíkon. A hívogató plakátokon a havasi kürt is látható, melyeknek hangjától volt zajos a leányvásárok idején a Gajna fennsíkja.

Irodalom:

Vasárnapi Újság Bp. 1893.; Révai Nagy Lexikon Bp. 1913. 8. sz.; Magyar Néprajzi Lexikon. Bp. 1987.; Régi erdélyi viseletek. Bp. 1990.; Szabó Imre–Ernyei József: A gajnai leányvásár. Néprajzi Értesítő. Bp. 1904.; Saját gyűjtés

Góg Imre

Az egykori Urániáról

Budapesten az Uránia „filmszínház” nem pusztán egyike a rohamosan fogyatkozó fővárosi moziknak, hanem a magyar filmkultúra bölcsője és az egész országra kiterjedő tudományos és művészeti ismeretterjesztés megalapozója. Az 1893-ban épült, mór stílusú palotában először az Oroszy Caprice, majd az Alhambra mulató szórakoztatta a közönséget. Vélhetően csejeli anyagi sikerrel.

A rövid életű mulatók után, száz évvel ezelőtt: 1899. április 4-én ebben az ún. Rimanóczy palotában nyílt meg az Uránia Tudományos Színház. Az új intézményt felszerelték álló- (dioráma) és mozgóképek bemutatására alkalmas vetítőberendezésekkel. Így indult az ország első, állandó és a rendszeres filmelőadásokat 100 évig megőrző „mozi”. Az állandósult filmvetítések történeti értékeléséhez tudnunk kell, hogy ezt megelőzően mind az Edison-féle kintosz-

kop mozgó képeinek látványa, mind pedig a Lumière-féle, celluloid szalagra rögzített mozgó-fényképek kávéházi vagy cirkuszi vetítése az alkalmi szórakoztatást szolgálta. Ezzel szemben az Uránia dioráma és filmszalagos vetítései nem csupán a szenzációkeltést, szórakoztatást, hanem a közművelődés előmozdítását is célul tűzte ki.

Az aranydíszektől csillogó palotában szervezett művelődéstörténeti kezdeményezés azonban nem választható el az 1897-ben alakult Uránia Tudományos Egyesület Rt. tevékenységétől. Abban az időben még élénk volt a Millennium hazafias légkörének teremtő buzdítása. A módosabb polgárok hazaszeretete tettekben is megnyilvánult. Jóllehet a magyar egyesület megalakításának ösztönzője és közvetlen kiváltója a hasonló bécsi és berlini szervezet, a hazai közművelődési feladatok kialakításánál példaértékűnek tekintették a népfőiskolai mozgalom dán megalapítójának, Nikolai F. S. Grundtvignak a munkásságát. Népfőiskolájának bemutatásáról szóló cikkben írták: Grundtvig „gyűlölt mindent, amitől a dán szellemnek, a dán nemzeti eszmének, a dán erkölcsnek, felfogásnak, szóval a dán nemzeti karakternek meghamisítását csak legkevésbé is félteni lehetett”. (Uránia, 1901. 3. sz. 63. old.) A hazai egyesület munkásságának eredményeiből megállapítható, hogy kiemelten sok energiát fordítottak a „parasztgyetemek” és a „munkásgimnáziumok” megszervezésére.

Az egyesületi munka hatékonyságának fokozására és a tagság szellemi irányítására 1900. május 1-jén URÁNIA címmel havi közlőnyt adtak ki „Népszerű Tudományos Folyóirat” jelleggel. Az első szám Beköszöntője szerint céljuk: „A tudományos és művészeti törekvéseket megismertetni azok történeti fejlődésében. A tudásvágyat s a hazafias érzelmet emelni... Szoros összeköttetésben az Uránia Tudományos Színházzal.” A képekkel gazdagon ellátott folyóirat szerkesztője az irodalomtörténész Szász Károly volt. A munkatársak sorában találjuk Móricz Zsigmondot, Lyka Károlyt, Ráth-Végh Istvánt, Beöthy Zsoltot, Cholnoky Jenőt és a korabeli irodalmi és tudományos élet sok más kiválóságát. A kultúrának és tudománynak nem volt olyan ágazata, amelynek legfrissebb hazai és nemzetközi eredményeit ne ismertették volna. A Nobel-díjak mellett különösen a természettudományok hazai feltalálóiinak ismertetőit látták el értékes képekkel, pl. Eötvös Loránd, Ganz Ábrahám, Kandó Kálmán, Zipernowsky Károly találmányainak bemutatásakor. A színvonalas folyóirat alapos szakmai felkészültséggel írott és nagy műgonddal szerkesztett cikkeinek, tanulmányainak elemző méltatása külön figyelmet érdemelne. E rövid dolgozat azonban csak a százéves Uránia filmtörténeti szerepére kívánja ráirányítani a figyelmet, mert sokoldalú közművelődési tevékenységének kiemelkedő része a magyar filmkultúra megalapozása érdekében kifejtett munkássága.

Hazánkban a Daguerre-féle fotózás rendkívül gyorsan elterjedt és népszerűvé vált. Olyannyira, hogy a kolozsvári egyetemen már 1881-ben tantárgy volt az ismertetése. A diavetítések széleskörű alkalmazása a fotókultúra következtében terjedt el. Így a fényképezés népszerűsége után csaknem törvényszerűnek tekinthető, hogy nagy érdeklődés kísérte a mozgófényképezés megjelenését is. Az első években azonban kizárólag a Lumière-testvérek által forgalmazott filmeceket mutatták be. Laptudósítások szerint a Lumière Rt. 1897-re már mintegy 400 felvevőgéppel dolgozott a világ minden táján. Budapesten az Andrássy úton működött állandó kirendeltségük, ahol minden héten új sorozatot mutattak be. Pl. Spanyolország – 10 perces bikaviadallal; Velence; A Szent Gotthárd alagút; Párizs 1900.; Monte Carlo – Riviéra; A Föld körül – 10 mozgófénykép – 10 zeneszám a világ minden tájáról. Ilyen és hasonló művekből állította össze az Uránia kezdeti moziműsorát. Az itt vetített filmek abban különböztek más vetítésektől, hogy „a technika, illúzió, világítás minden módjával szemléltethető teszi a tudás és ismeret világát...” ahol „az iparosok részére is rendeznek mutatványokat, például a vasművesek előtt feltárlják a vasbányászatot és a vas előállításának minden eljárását”. (Vasárnapi Újság, 1899. április 4.) Az Uránia feladatait tekintve még nyomatékosabban fogalmazott az Egyesület elnöke egy parlamenti vitában: „Nem szabad abból a felfogásból kiindulnunk, hogy a művészet csak a gazdagok, a hatalmasok, a felső tízezer kiváltsága ... a közművelődés minden ágát és tényezőjét a nagy népmilliók számára is értékesíteni és hozzáférhetővé kell tennünk. A jövő egyik feladata lesz, hogy ... a filmet ne csak néhány művel ember szeresse és támogassa, hanem minden tanult ember, a nép legszélesebb rétegei.” (Országgyűlési Napló, 1906. 11. IV. köt. 295–296. old.)

Zsitkovszky Béla már ismert fotóművész volt, amikor az Uránia Tudományos Színház laboratóriumának műszaki vezetését elvállalta. Az ezermester képességű és pedagógus szellemű

Ada Kaleh

Dudás Lajos reprodukciói

A szegedi Tisza-híd

„művezető” a hazai filmkészítés lehetőségeinek megteremtésére törekedett. Így került sor 1901 tavaszán az Uránia épületének tetőteraszán *A tánc* című ismeretterjesztő, első önálló magyar némafilm felvételeire. A forgatókönyvet az 1900-as Párizsi Világkiállítás ötlete nyomán Pekár Gyula állította össze, rendező-operátőre pedig – maga szerkesztette felvevőgépével – Zsitkovszky Béla. Hosszúsága – becslések alapján – 500–700 m körül lehetett. Az óriási sikert aratott mű filmtörténeti érdekessége, hogy a táncokat rangos művészek (Blaha Lujza, Márkus Emília, Varsányi Irén, Hegedűs Gyula, Vendrei Ferenc) adták elő. Film és a klasszikus táncművészet ötvözete világviszonylatban is úttörő kezdeményezésnek bizonyult. A hagyományos művészetek képviselőinek a mozgófényképezéssel kapcsolatos idegenkedésére és előítéletére jellemző az Operaház balettmesterének nyilatkozata a közreműködő balett-táncosokról: „Csak menjetek hát szoknyás és szoknyátlan báránykaim az Urániába. Csináltassatok magatokból duplikátumot, amely különb lesz, mint az eredeti... ha egyébként nem, akkor nagymama korotokban fogtok égni a szégyentől, ha meglátjátok magatokat mai csintalan alakotokban”. (Pesti Hírlap, 1901. május 1.) Az 1910-es években pedig a filmszínház elnevezés ellen tiltakoztak a pesti színigazgatók!

A tánc sikerétől nekibátorodva az Uránia egyre több magyar filmet mutatott be. 1902-ben: Budapesti életképek; Balatonra kiránduló pesti polgárok; Debrecen – A délibábok hazája; 1906-ban: A Tisza mentén; II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala. Európa nagyvárosait és az ország szépséges tájait, műemlékeit bemutató rövid riportokat nagyrészt Zsitkovszky Béla fotográfálta.

Az Uránia mozgalom 10. éves jubileuma alkalmával készített kimutatás szerint a legtöbbet vetített filmek sorrendje: 1. Az orosz–japán háború 180, 2. Párizs 1900. 137, A tánc 121 alkalommal. A 3159 esti és délutáni előadást 916 529 néző, az 1074 iskolai előadást 610 040 tanuló tekintette meg. A 78 munkáselőadásnak 38 300 látogatója volt. A beszámoló kiemelten szólt arról is, hogy míg Bécsben egy, Berlinben is csak a városközelben működik néhány Uránia, addig Magyarország 47 vidéki városában 1801 Uránia-előadást szerveztek. (Uránia, 1909. XI. 439. old.) Az előadásokhoz szöveges vázlatfüzeteket, diákat, egyes esetekben rövidfilmeket és szükség esetén vetítőberendezéseket kölcsönöztek. (A diapozitívok tárgyáról és számáról részletesebben írt Dudás Lajos a Honismeret 1986. évi 2. számában.)

Az Urániában szerzett gyakorlati tapasztalatokat Zsitkovszky igyekezett elméletileg is feldolgozni, közreadni. *A fény* című szaklap társszerkesztőjeként „A kinematográf” címen ötrészes tanulmányban foglalkozott a mozgófényképezés eredményeivel és jövőjével. A történeti kialakulás ismertetése után így folytatta: „Az emberiség kultúráját az írott betűn kívül mi sem szolgálja hívebben, mint a mozgófénykép: a földrajz, állattan, az orvosi tudomány úgyszólván már ma sem nélkülözheti s jó majd idő, talán rövidesen, amidőn szórakoztató jellege is más, tökéletesebb alakot fog ölteni, közszükséglet lesz és olcsóságánál fogva hódítani fog”. (A fény, 1907. évf. 2–6. sz.)

Az Uránia Tudományos Egyesületben tevékenykedő pedagógusoknak az ismeretterjesztésben szerzett közművelődési tapasztalatai nyomán alapították meg 1913-ban, Budapesten a Pedagógiai Filmgyárat. Műtermének és laboratóriumának filmszakmai vezetője Zsitkovszky Béla. Az Urániában szerzett tapasztalatokat mind pedagógiai, mind filiszakmai tekintetben tovább gyarapította. Ezért írta már 1916-ban: „Eljön az idő, amikor az emberek otthon, lakásukban fogják nézni a heti aktualitásokat, csakúgy, mint ma hallgatják az operaelőadást a Telefon Hírmondón. Az újságokat nem olvasni, hanem mozin fogják nézni, az iskolában pedig nem könyvekből, hanem mozival fognak tanítani.” (Mozihét, 1916. 17. sz.)

Sajnos a mozgófényképezés terjedésével párhuzamosan nem ismerték fel az elkészült filmfelvételek megőrzésének történelem-dokumentáló értékét. Pedig az egyik szaklap már 1911-ben azt írta, hogy „A nyelvkincs új szóval gyarapodik: a levéltár, irattár és könyvtár mintájára illik megalkotni a filmtár szót, mivelhogy már hivatalos filmtárak is vannak”. (Mozgófénykép Híradó, 1911. IX. 17.) Ennek ellenére senki nem tett semmit ezeknek az értékes filmdokumentumoknak a megőrzésére. Az Urániában vetített filmeknek csak egy kis töredéke maradt meg. (A millenniumi bandérium felvonulásának részlete, Rákóczi fejedelem hamvainak hazahozatala Rodostóból, Szekerek vonulása a Lánchídon, Blériot repülése a Rákosmezőn és néhány, a Lumière-cég által készített rövid jelenet.)

Sajnos az I. világháború politikai és gazdasági krízisei mindkét szervezetet rendkívül megviselték. Ennek következtében 1916-ban az Uránia Tudományos Színház szűnt meg, az 1920-as évektől már csak bemutatómoziként működött. Az évtized végére pedig az Egyesület is megszűnt. A mór stílusú palota mozija már csak azzal őrizte meg kezdeti korának rangját, hogy épületében ad helyet a Színművészeti Akadémiának.

Molnár István

Üveges tót